

Я. М. Раєвська

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
докторант
Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України

КОНЦЕПТ ОСОБИСТІСНОЇ ТРАЄКТОРІЇ ГОТОВНОСТІ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ДО МІЖПРОФЕСІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Вирішальний вплив професійної діяльності на професійне становлення та згодом і на професійний розвиток особистості фахівця перебувають у нерозривному зв'язку з розвитком особистості як суб'єкта професійної діяльності протягом здобуття професійної освіти та наступної фахової діяльності.

Аналіз теоретико-методологічних аспектів проблеми психологічного забезпечення професійного становлення фахівців соціальної сфери до міжпрофесійної взаємодії, узагальнення питань професійної підготовки майбутніх професіоналів до діяльності у соціальній сфері, окреслення багатогранних наукових підходів до професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери дозволило не лише спрогнозувати результати освітнього процесу у межах розв'язання проблеми розвитку професіоналізму майбутніх фахівців соціальної сфери, а й виявити оптимальні шляхи забезпечення високого рівня їх готовності до професійної діяльності й міжпрофесійної взаємодії, зокрема побудувати особистісну траєкторію готовності фахівців соціальної сфери до міжпрофесійної взаємодії.

Авторська структура особистісної траєкторії підготовки фахівців соціальної сфери до міжпрофесійної взаємодії включає такі етапи: пропедевтично-адаптаційний, який включає діагностику студентів до міжпрофесійної взаємодії як результату професійної підготовки; організаційно-формульвальний, до якого належать технології, методи, зміст професійної підготовки; діяльнісний, до складу якого входять принципи, підходи, компоненти та критерії; оцінювальний – моніторинг готовності до міжпрофесійної взаємодії, контроль, корекція та оптимізація.

Психологічне забезпечення особистісної траєкторії готовності фахівців соціальної сфери до міжпрофесійної взаємодії визначене за основними чотирма компонентами. Зокрема, мотиваційно-емотивний компонент, що визначається: 1) суб'єктно-орієнтованим критерієм, показниками якого є сформованість професійної мотивації; сформованість системи цінностей; здатність виявляти ініціативу; здатність самостійно приймати рішення; творчість у професійній діяльності; професійна мобільність; 2) емоційно-вольовим критерієм (самоконтроль; емоційна стійкість; уміння уникати конфлікту). Когнітивно-змістовий компонент визначено за когнітивно-аналітичним критерієм, і його показниками є сформованість системи загально-професійних та професійно-теоретичних знань; вміння аналізувати ситуацію. Діяльнісно-практичний компонент визначено за двома критеріями: поведінково-операційним (сформованість відповідних професійних умінь та навичок) і комунікативно-діяльнісним (взаємозв'язок та взаєморозуміння; мовна компетентність та комунікабельність; система комунікативних знань, умінь та навичок). Регуляційний компонент визначено за особистісно-рефлексивним критерієм. При цьому його показниками є емпатія; сприйняття себе та інших; рефлексивність; усвідомленість соціальної ролі та манери поведінки, узгоджені з цією роллю.

***Ключові слова:** соціальна робота, професійна діяльність, міжпрофесійна взаємодія, фахівці соціальної сфери, особистісна траєкторія, психологічне забезпечення, компоненти.*

Постановка проблеми. Професійне становлення фахівців соціальної сфери – це складне багатокомпонентне утворення, що передбачає розгляд його як процесу, який динамічно розгортається та передбачає визначення етапів і засобів, та як системи, що потребує виокремлення певних елементів, їхніх зв'язків та взаємовпливу з метою одержання запланованих результатів.

Професійна діяльність особистості фахівця у сфері соціальної роботи залежить від специфіки і виду роботи (професійна практика чи академічна дисципліна), що має власні теорії соціальної роботи, засновані на більш широкому спектрі

гуманітарних знань, з одного боку, та місцевих знань – з іншого. Варто при цьому зазначити, що цілісної ґрунтовної концепції соціально-психологічного забезпечення особистісної траєкторії професійного становлення фахівців соціальної сфери, зокрема щодо міжпрофесійної взаємодії, в Україні ще не розроблено.

Мета статті – окреслення концептуальних положень психологічного забезпечення особистісної траєкторії підготовки фахівців соціальної сфери до міжпрофесійної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Будь-який фахівець виступає як соціальна постать певного

соціуму. У зв'язку з цим особистість фахівця має розглядатися не лише в діяльнісному, а й соціально-психолого-індивідуальному плані, тобто як суб'єкт соціального буття, професійної діяльності та індивідуальної життєдіяльності.

Варто зазначити, що про вирішальний вплив професійної діяльності на професійне становлення та згодом і на професійний розвиток особистості фахівця перебувають у нерозривному зв'язку з розвитком особистості як суб'єкта професійної діяльності протягом здобуття професійної освіти та наступної фахової діяльності. Цей аспект є принциповим, оскільки не особистість визначає фахову діяльність і не фахова діяльність визначає особистість, а суб'єкт професійно-фахової діяльності знаходить оптимальне співвідношення її зовнішньої (показники ефективної професійно-фахової діяльності, критерії та показники її оцінювання як суб'єкта професійної діяльності) та внутрішньої (ставлення, цінності, готовність, умотивованість, особистісний смисл, професійні перспективи тощо як суб'єкта соціального буття та професійної діяльності) детермінацій, стандартизації фахової діяльності та необхідності творчості в ній, регламентації та нормативності посадових компетенцій фахівця та творчої природи особистості.

У процесі теоретичного дослідження виявлені основні закономірності, зокрема взаємозв'язок соціальних процесів, соціальної політики та соціальної роботи; вирішення соціальної проблеми диктується потребами та інтересами клієнтів; зміст, форми і методи соціальної роботи зумовлюються характером проблем індивіда, групи, спільноти; залежність результату соціальної роботи від професійної компетентності й особистісних якостей фахівця, вибір пріоритетів соціальної роботи, створення умов для самозабезпечення, саморозвитку клієнта. Водночас окреслені закономірності слугували методологічною передумовою визначення принципів соціальної роботи, що поділяються на такі групи: соціально-політичні; організаційні; соціально-психолого-педагогічні; специфічні (гуманізму, незалежності, клієнтоцентризму, опори, толерантності, конфіденційності, максимізації).

Методологічні засади сприяли виявленню оптимальних методів соціальної роботи: 1) загальні (філософські); 2) загальнонаукові; 3) спеціальні (специфічні) – методи соціальної діагностики, профілактики, соціальної реабілітації, соціального контролю, соціально-економічні, педагогічні, психологічні та соціологічні.

Аналіз теоретичних положень дав нам змогу стверджувати, що міжпрофесійна взаємодія є категорією, що відображає процеси впливу різних суб'єктів один на одного, взаємну зумовленість їхніх вчинків і соціальних орієнтацій, зміну системи

потреб, внутрішньо індивідуальних характеристик, а також міжособистісних зв'язків, які виникають в процесі цієї взаємодії. Міжпрофесійна взаємодія полягає не тільки в обміні інформацією, але й організації спільних дій, які допомагають партнерам реалізувати деяку спільну для них діяльність;

Теорії міжпрофесійної взаємодії представляють її як матеріальний процес, що супроводжується передачею матерії, руху й інформації: як співпрацю, спільну діяльність, співпереживання, спілкування.

Розмаїття підходів до визначення і структури взаємодії привели до висновку, що міжпрофесійна взаємодія як соціально-психологічна категорія є інтегруючим чинником, який об'єднує частини в цілісний процес безпосереднього або опосередкованого взаємовпливу об'єктів (суб'єктів), що породжує їх взаємну обумовленість і зв'язок.

Міжпрофесійна взаємодія – це цілеспрямований, соціально-зумовлений, динамічний процес безпосереднього або опосередкованого одночасного впливу суб'єктів один на одного в результаті виконання певної професійної діяльності, за умови спрямовуючої ролі суб'єкта, що володіє сукупністю теоретичної та практичної підготовки, метою якого є реалізація змісту професійної діяльності одного і задоволення потреб іншого. Міжпрофесійна взаємодія – це функціональна взаємодія, що має діловий характер і відрізняється від міжособистісної взаємодії. Вона сприяє досягненню індивідуальних цілей кожного та мети спільної трудової діяльності за умов високого рівня усвідомленості та позитивного емоційного фону.

Особливості міжпрофесійної взаємодії полягають у тому, що:

- партнер у міжпрофесійній взаємодії завжди виступає як особистість, значуща для суб'єкта;
- учасникам взаємодії притаманне добре взаєморозуміння в питаннях справи;
- головним завданням міжпрофесійної взаємодії виступає продуктивна співпраця.

Проблема міжпрофесійної взаємодії має відносно самостійний зміст, вона конкретизує взаємозв'язки особистості і професії, виявляє ті фактори, що опосередковують відносини індивідів у професійній діяльності. Ефективність її визначається передусім сформованістю людини як особистості, як суб'єкта діяльності, пізнання, спілкування. Це своєю чергою передбачає, що формування людини як суб'єкта міжпрофесійної взаємодії має тривалий характер, зумовлений специфічними особливостями професіогенезу [6].

Практична реалізація науково-методичного та технологічного забезпечення професійної підготовки майбутнього фахівця соціальної сфери у процесі багатоступеневої фахової підготовки зумовлює поетапність та варіативність опанування майбутніми фахівцями цієї галузі навчальних

дисциплін професійного спрямування та необхідність вдосконалення програмно-методичного забезпечення процесу на основі вихідних положень Болонської системи. Це дозволяє збагатити, модернізувати зміст соціально-освітніх процесів, удосконалювати освітні технології підготовки сучасного фахівця соціальної сфери.

Так, зокрема, Н. Кривоконь, досліджуючи зміст соціально-психологічного забезпечення професійної діяльності, визначила наявність «трьох основних вимірів: як система заходів, що мають на меті вдосконалення, оптимізацію професійної діяльності; як специфічна діяльність, супровід особистості в професії; як процес перетворення особистості, набуття нею нового досвіду, нових якостей, рис тощо». Авторка наголошує, що таке «перетворення і зумовлене спеціально організованими впливами і супроводом, а сама особистість при цьому має бути достатньо вмотивована» [4].

Тому особливо важливо, щоб фахівець з соціальної роботи був «людиною, яка внаслідок своїх посадових і професійних обов'язків здатна надавати всі (або окремі) види соціальної допомоги в подоланні людиною, сім'єю або групою людей проблем, що у них виникли» [3, с. 56], і при цьому актуалізувати, формувати та розвивати систему особистісних та професійних якостей, якими він володіє як особистість.

Отже, фахівець соціальної сфери в установі соціальної служби має бути як виконавцем, так і керівником, лідером, здатним здійснювати професійну діяльність, вирішувати завдання управлінського, діагностичного, прогностичного, проєк-

тувального, організаторського, комунікативного, емоційно-вольового, гностичного, морального, фізичного, філологічного та іншого характеру [2, с. 253], надаючи соціальні послуги населенню, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, допомогу у їх подоланні громадянам (особам), сім'ям, дітям, молоді, які потребують сторонньої допомоги [2].

Під психологічною готовністю майбутніх фахівців соціальної сфери до професійної діяльності ми розуміємо цілісне новоутворення, що проявляється, з одного боку, як якість особистості, а з іншого – як психічний стан, що забезпечує цілеспрямований розвиток особистості для ефективного виконання майбутньої професійної діяльності. Під «якістю особистості» розуміємо сформованість певної системи психологічних якостей і професійних умінь у студента, які необхідні йому для виконання майбутньої професійної діяльності у процесі міжпрофесійної взаємодії. А під «психічним станом» особистості – гуманістичну спрямованість особистості, прагнення до успіху в майбутній професійній діяльності. Психологічна готовність включає в себе, з одного боку, запас професійних знань, умінь і навичок; з іншого – риси особистості: переконання, педагогічні здібності, інтереси, професійна пам'ять, мислення, увага, педагогічна спрямованість думки, працездатність, емоційність, моральний потенціал особистості, що забезпечать успішне виконання професійних функцій. Варто зазначити, що ядро готовності складають психічні процеси і властивості. Вони є фундаментом якостей особистості.

Таблиця 1

Характеристика компонентів особистісної траєкторії готовності фахівців соціальної сфери до міжпрофесійної взаємодії*

№ з/п	Назва компоненту	Критерії	Показники
1.	Мотиваційно-емотивний	<i>суб'єктно-орієнтований</i>	<ul style="list-style-type: none"> - сформованість професійної мотивації; - сформованість системи цінностей; - здатність виявляти ініціативу; - здатність самостійно приймати рішення; - творчість у професійній діяльності; - професійна мобільність
		<i>емоційно-вольовий</i>	<ul style="list-style-type: none"> - самоконтроль; - емоційна стійкість; - уміння уникати конфлікту
2.	Когнітивно-змістовий	<i>когнітивно-аналітичний</i>	<ul style="list-style-type: none"> - сформованість системи загально-професійних та професійно-теоретичних знань; - вміння аналізувати ситуацію
3.	Діяльнісно-практичний	<i>поведінково-операційний</i>	- сформованість відповідних професійних умінь та навичок
		<i>комунікативно-діяльнісний</i>	<ul style="list-style-type: none"> - взаємозв'язок та взаєморозуміння; - мовна компетентність та комунікабельність; - система комунікативних знань, умінь та навичок
4.	Регуляційний	<i>особистісно-рефлексивний</i>	<ul style="list-style-type: none"> - емпатія; - сприйняття себе та інших; - рефлексивність; - усвідомленість соціальної ролі і манери поведінки, узгодженої з цією роллю

* складено автором

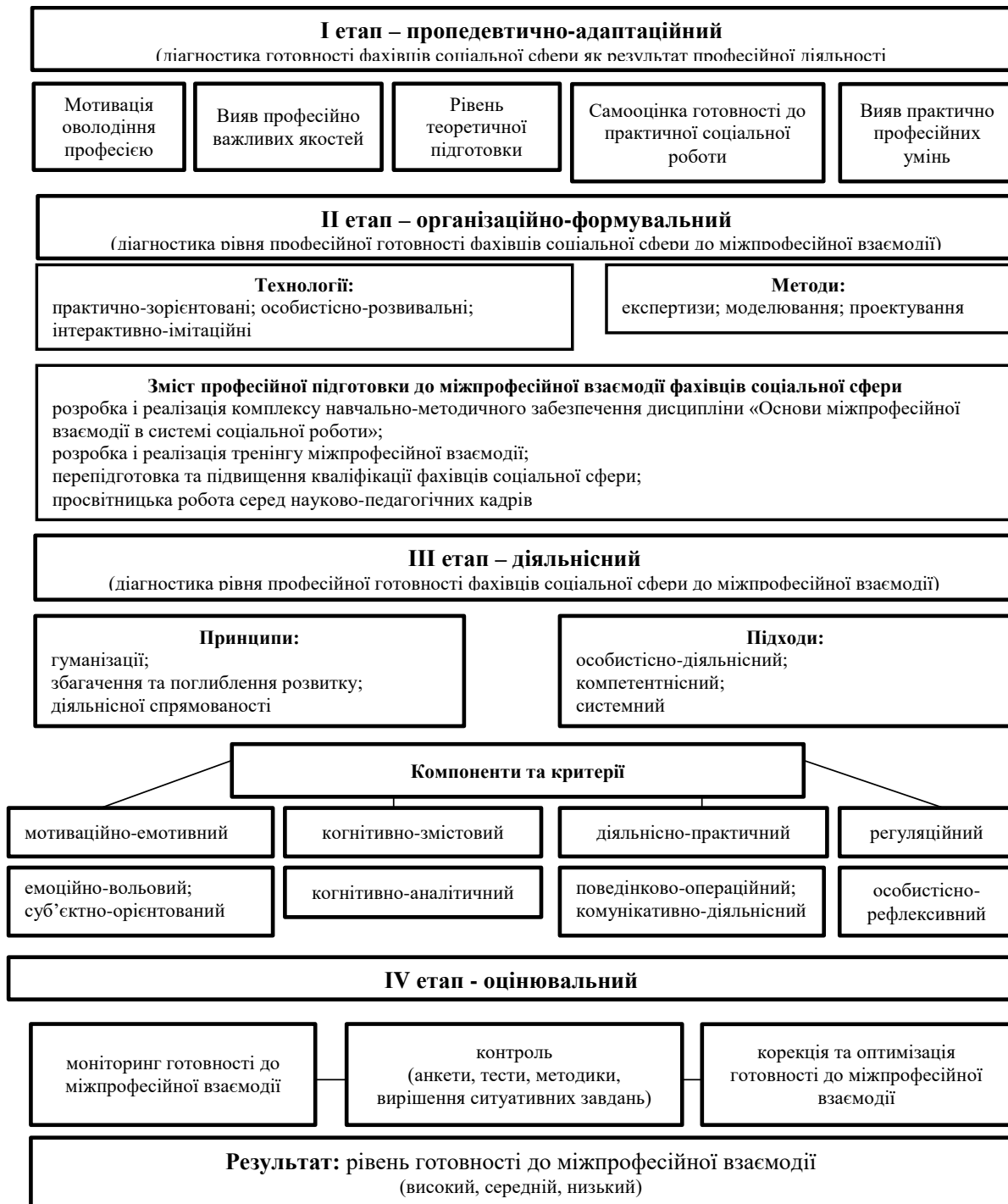

Рис. 1. Структура особистісної траєкторії готовності фахівців соціальної сфери до міжпрофесійної взаємодії*

* складено автором

Таким чином, на основі вищевикладеного подано авторську структуру та характеристику компонентів особистісної траєкторії готовності фахівців соціальної сфери до міжпрофесійної взаємодії, яку подано в таблиці 1 і на рис. 1.

Розроблена структура особистісної траєкторії підготовки фахівців соціальної сфери до міжпрофесійної взаємодії включає такі етапи:

1) пропедевтично-адаптаційний: діагностика студентів до міжпрофесійної взаємодії як резуль-

тат професійної підготовки (мотивація оволодіння професією, вияв професійно-важливих якостей, рівень теоретичної підготовки, рівень практично-професійних умінь, самооцінка готовності до практичної соціальної роботи);

2) організаційно-формульальний: технології (практично-орієнтовані, особистісно-розвивальні, інтерактивно-імітаційні), методи (експертизи, моделювання і проектування), зміст професійної підготовки (розробка і реалізація

комплексу навчально-методичного забезпечення дисципліни «Основи міжпрофесійної взаємодії в системі соціальної роботи»; розробка і реалізація тренінгу міжпрофесійної взаємодії; перепідготовка та підвищення кваліфікації фахівців соціальної сфери; просвітницька робота серед науково-педагогічних кадрів);

3) діяльнісний: принципи (гуманізації, людиноцентризму, збагачення та поглиблення розвитку, виважених рішень, діяльнісної спрямованості), підходи (особистісно-діяльнісний, компетентнісний, системний), компоненти та критерії (мотиваційно-емотивний: емоційно-вольовий, суб'єктно-орієнтований; когнітивно-змістовий: когнітивно-аналітичний; діяльнісно-практичний: поведінково-операційний, комунікативно-діяльнісний; регуляційний: особистісно-рефлексивний);

4) оцінювальний (моніторинг готовності до міжпрофесійної взаємодії, контроль, корекція та оптимізація).

Висновки. Теоретико-методологічні та практичні аспекти дослідження вказують на поетапний розвиток вироблених суспільно та професійно значущих пріоритетів під час осмислення сутності й особливостей професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери та розкриття наукових підходів до вивчення цього процесу; вони базуються на комплексному використанні сучасних наукових підходів, що дозволяють виробити цілісні й переконливі уявлення про професійну підготовку соціальних працівників в умовах вищого навчального закладу як про процес і результат соціальної освіти; розширюють визначення його понятійної системи, сприяють з'ясуванню статусу і професіоналізму соціального працівника як суб'єкта соціальної сфери та змісту, структури й педагогічного управління процесом його професійного становлення. Розглядаючи ці твердження як концептуальні, ми можемо говорити, що наше дослідження ґрунтується на виявленні феноменології професійної освіти та її педагогічних можливостей у процесі підготовки студентів до професійної соціальної роботи, розробці структурно-функціональної моделі, її організації в єдності цільових, змісто-

вих, технологічних, методичних та організаційних складників.

Саме такий підхід є, на нашу думку, методологічно обґрунтованим, оскільки особистість фахівця і його діяльність усвідомлюються, сприймаються і досліджуються у комплексі. Однак при цьому слід враховувати те, що особистість не підпорядковується діяльності, а свідомо визначає її цілі, зміст, методи, технології, засоби та результат, а за потреби вносить до них певні корективи. У зв'язку з цим варто говорити про індивідуальний стиль професійної діяльності, отримання такого результату, що відповідає суб'єктивним очікуванням конкретного фахівця.

Література:

1. Алексеева В.Г. Ценностные ориентации как фактор жизнедеятельности и развития личности. *Психологический журнал*. 1984. Т. 5, № 5, с. 63–70.
2. Балахтар В.В. Психологія особистості фахівця з соціальної роботи : монографія. Київ : Талком, 2008. 384 с.
3. Кизименко Л.Д., Бєдна Л.М. Словник-довідник соціального працівника (для студентів та соціальних працівників). Міні-гловсарій. Львів : ДЦ МОУ. 2000. 67 с.
4. Кривоконь Н.І. Роль соціально-психологічного забезпечення в контексті «Психологізації» соціальної роботи. *Психологія і особистість*. 2015. № 2(1), С. 201–213.
5. Орешета Ю.В. Фахівці із соціальної роботи як ключові суб'єкти сфери соціальної роботи. *Грані*. 2014. № 11, С. 124–129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2014_11_25 // С.124.
6. Раєвська Я.М. Структурно-функціональний підхід до міжпрофесійної взаємодії в системі соціальної роботи «Інтернаука» №15, 2019. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2019-15-5303>.
7. Ягупов В.В. Професійний розвиток особистості фахівця: поняття, зміст та особливості. *Наукові записки: Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. 2015. Том 175. С. 22–28.

Raievska Ya. M. Concept personal trajectory ready to experts social sphere to interprofessional interaction

The decisive influence of professional activity on the professional development and subsequently on the professional development of the personality of the specialist are inseparably linked with the development of the individual as a subject of professional activity during the acquisition of vocational education and subsequent professional activity.

Analysis of theoretical and methodological aspects of the problem of psychological support for the professional formation of specialists in the social sphere to interprofessional interaction, the generalization of issues of professional training of future professionals in the field of social work, outlining multifaceted scientific approaches to the professional training of specialists in the field of development but to identify the problem of development of professionalism of future specialists of the social sphere ways to ensure a high level of their readiness for professional activity and interprofessional interaction, in particular to build a personal trajectory of readiness of social sphere professionals for interprofessional interaction.

The author's structure of personal trajectory of preparation of specialists of social sphere for interprofessional interaction includes the following stages: propaedeutic-adaptive, which includes diagnostics of students

for interprofessional interaction as a result of professional preparation; organizational and formative, which include technologies, methods, content of vocational training; an activity that includes principles, approaches, components and criteria; evaluation – monitoring of readiness for interprofessional interaction, control, correction and optimization.

Psychological support of personal trajectory of readiness of social sphere specialists for interprofessional interaction is defined by four main components. In particular, the motivational and emotional component, which is determined by: 1) subject-oriented criterion, the indicators of which is the formation of professional motivation; the formation of the value system; ability to take initiative; ability to make decisions independently; creativity in professional activity; professional mobility; 2) emotional-volitional criterion (self-control; emotional stability; ability to avoid conflict). The cognitive-semantic component is defined by the cognitive-analytical criterion and its indicators are the formation of the system of general professional and professional-theoretical knowledge; ability to analyze the situation. The practical component is defined by two criteria: behavioral and operational (formation of relevant professional skills) and communicative activity (interconnection and understanding; language competence and communication; system of communicative knowledge, skills). The regulatory component is defined by the personality-reflexive criterion. Its indicators are empathy; perception of oneself and others; reflectivity; awareness of the social role and behavior consistent with that role.

Key words: *social work, professional activity, interprofessional interaction, specialists in the social sphere, personal trajectory, psychological support, components.*